

Gotländska sägner

Inledning

När jag var liten så hade vår granne, en gammal tant, en målning som föreställde Bysen och som var ritad av Carl Franzén. Han var en god vän till henne och hon hade fått den av honom personligen. Tant Gullan, som jag kallade henne, fick berätta historien varje gång jag kom in till henne och lika roligt var det att höra om den varje gång. När hon låg för döden så frågade hon min mamma om det var något som mamma ville ärva av henne. Mamma sa att det var det inte, men hon visste att jag ville ha tavlan. Dagen efter var Tant Gullan död och dagen efter det kom de som ärvde henne hem till oss med tavlan i handen och sa till mig: ”den här skulle du visst ha”. Hon hade hunnit sagt det innan hon dog och tavlan var min tillsammans med alla minnen. Både Tant Gullans och mina.

Men det är inte bara därför som jag har ett stort intresse för Gotländska sägner. Min ena storebror brukade alltid berätta om Bysen i skogen och min mamma om Bysen i källaren. Det har följts av att jag har läst böcker, hört sagor och besökt platser som har en sägnen om sig. Eller bara en gammal berättelse om sig. Så därför har jag valt att skriva om just Gotländska sägner. Tyvärr så finns det väldigt lite information om dem och de äldre personerna som brukade berätta om dem för mig är tyvärr döda. Så jag har försökt att få ihop det någorlunda i alla fall och resultatet blev denna uppsats. Kanske känner ni igen något och minns någon berättelse ni fick höra som barn?

Bysen

Det finns ett skogsväsen på Gotland som lockar människor att gå vilse i skogen, ställer till förtret för skogsarbetarna, försenare transporter, välter timmerlass och många fler andra busstreck. Detta skogsväsen kallas för Bysen och är skogens och naturens bevarare.

Bysen är en mänsklig varelse som har begått något brott under sin livstid och som nu är dömd att vandra på jorden i evighet. Han kan t.ex. ha lurat till sig någon annans mark genom att flytta de råmärken som markerade gränsen mellan två ägor. Och nu har han alltså fått som straff att gå längs den orätta markgränsen och flytta alla pinnar som är fel. Det säg att man kan höra Bysen gå och mumla: ”Här är rätt, här är orätt.” Om en människa går efter honom och flyttar de orätta gränsmärkena till rätt ställe så kan han få frid. Bysen har även i uppgift att avverka Gotlands skog, men det går långsamt. Ibland blir det bara ett träd per sekel. På fastlandet kallas motsvarigheten skälvrängare eller osaliga lantmätare.

Om Bysen får syn på dig när du går i skogen så förvränger han synen på dig så att du går vilse och inte kan hitta hem. För att få synen att bli vanlig igen så är det bara att vända något

klädesplagg ut och in. Detta var förr en elementär kunskap som barn fick lära sig när dem var jätte små. I detta så motsvaras Bysen av lyktgubbar eller skogsrået på fastlandet.

Men hur känner man då igen Bysen om man skulle möta honom? Jo, Bysen är en liten gubbe som är gråklädd och kan även ibland ha en röd stickmössa. Han brukar även bära på en yxa. Bysen kan även uppträda som en stubbe eller någon annan skogsvarelse. Så var väldigt försiktig med att ta med dig konstiga pinnar, grenar eller stubbar hem. Det kan vara Bysen...

Ett utdrag ifrån *Gotländska sagor* av John Nilén (1929):

”Det fanns många Bysar som huserade i skogen runt Fardume träsk.

En kylig vintermorgon kom några drängar in i skogen för att hugga julved. Det var ännu så tidigt på dagen att det var halvmärkt i skogsdunklet. Drängarna skulle vara ute hela dagen, därför hade de av bondhustrun fått en stöddig matsäck i ett knyte.

När de kom fram till ledet, där de skulle hugga, fick de se bredvid knytet ”en liten grå stubbe”, och då de inte gärna ville lägga matsäcksknytet på den snöiga marken, hängde de upp det på den.

Det skulle de inte ha gjort. Den lilla stubben var egentligen en Byse, och när han hade fått matsäcken brast han ut i ett skallande skratt och ”to till ränna med skräppu under haplit allo” (började springa med väskan under ett förskräckligt väsen):

- Hahaha, skräppu pa mi! Hahaha, skräppu pa mi!

Den dagen fick drängarna gå hungriga, ty borta var Bysen med deras middag, och hur de än letade fick de aldrig mer se skymten av honom.”

Bjäru

Det finns en kvinnlig motsvarighet till Bysen och hon kallas för Bjäru. Bjäru är en trollvarelse som tjänar människor som skapat förbund med den onde. Bjäru hjälper sin ägare/ägarinna genom att skaffa mjölk till den från andras kor genom att dia dem. För att få sig en Bjäru så skall man tre torsdagskvällar i rad gå in på en kyrkogård, blåsa genom nyckelhålet till kyrkan och avsäga sig den helige Ande. Sen kan man gå ut i ladugården och prova sin förmåga genom att ta tre björkspröt av en kvast och binda ihop dem. Utanpå ska man linda gamla trasor och sen göra fyra ben av stickor och sätta under. För att avsluta det hela ska man ropa ”Stig upp i fanens namn!” och sen kan man se hur Bjäru reser sig upp.

Torspjäsku

För väldigt länge sedan startade asaguden Tor ett härjningståg efter troll och jättar, bland annat efter Torspjäsku som är en gammal käring (eller källing på gotländska). Hon ser ut som en grann och vänlig kvinna framifrån. Men om du ser henne bakifrån så ser hon ut som en urholkad trädstam som inte alls är snäll. På vilket sätt hon inte är snäll är det ingen som riktigt vet, men alla vet att de inte vill ha in henne i sitt hus. För när det åskar och blixtrar och regnet

öser nerr så är det just vad Torspjäsku vill göra. Komma in till dig i värmen för att få skydd ifrån Tor.

För att försäkra sig om att Torspjäsku inte kan komma in så kan man använda sig av ståltricket. Man lägger bara ut en fil, sax eller järnbit på tröskeln. Om det är Torspjäsku så klarar hon inte av att ta sig förbi, men om källingen kommer in ändå... Ja, då kan man lugnt bjuda på kaffe!

Di sma undar jordi

Di sma undar jordi är en gotländsk variant på fastlandets vättar. De är levande väsen som bor i närheten av oss människor och våra gårdar. På nätterna är de nere i den mörka jorden och på dagarna är de uppe, men då har de oftast en skepnad av något annat. För att hitta den exakta boplatsen för Di sma så kan man leta efter trollringar i gräsmattan. Enligt sägnen kan man endast se dem genom att titta via ett hål i ett pappersark.

Di sma ansvarar för att människorna vårdar jorden och marken. Det är därför som vi måste vara noga med att varna dem innan vi häller ut vatten på marken, uträttar våra behov runt husknuten, osv. Om vi inte gör det så kan det gå dåligt... Man kan t.ex. få jordskott. För Di sma är inte de som vänder andra kinden till. Nej de är långsinta som bara den. Man kan även bli sjuk om man går på deras stigar som de har gjort under sin dans. Det finns en historia om en gammal lots i Ljugarn som var ute och gick på en äng när man plötsligt fick se Di sma dansa nere i marken. Det gillade de inte, men gubben stod kvar en stund och såg dem dansa. När han gick därifrån så kände han hur han fick ett sting med knappnålar på sig. Det var Di sma som sköt på honom med sina bågar gjorda av starr-gräs. Så där kom gubben lindrigt undan!

Di sma är dock inte alltid elaka, utan de kan hjälpa dig att få bot på vissa sjukdomar. Allt du behöver göra är att lägga en silverpeng eller slant i en ring, vända dig om och gå och aldrig någonsin vända dig om och se efter den samma. Man kan även slå ut mjölk, linfrön dricka eller salt i dessa ringar.

En sak som man däremot aldrig kan veta med Di sma är om de har bytt ut ditt nyfödda barn mot sitt nyfödda barn. Ett sådant barn kallas på Gotland för skifting. Förr i tiden var skifting ett skällsord och en grov förolämpning. Det kan nog bero på att skiftingar oftast hade ett fysiskt eller psykiskt handikapp.

För att undvika att få sitt barn bortbytt så är det viktigt att döpa det fort. Men om du nu skulle upptäcka att de har bytt ut det så kan du hota med att dränka, bränna eller skada det på något annat sätt. För då ska du se att Di sma undar jordi kommer fortare än du anar och byter tillbaka!

Slutsats

Jag tror att man kan dra som slutsats att sägner är något som alltid har funnits och som alltid kommer att finnas kvar. Dem lever i våra minnen, hjärtan och böcker. Dem kommer att gå i arv från person till person och oavsett om man är född här eller nyinflyttad. Nästan alla kan

minst en sägen. Och om man inte kan det och inte ens har hört talas om någon så tycker att jag att man ska kila fort till närmaste bibliotek och låna en bok om dem och sen läsa! Tro mig, ni kommer inte att bli besvikna.

Följ bara inte efter någon grå liten gubbe eller uträtta era behov utomhus på vägen dit, för då vet man aldrig vad som kan hända...

Källor

Internet:

- <http://sv.wikipedia.org/wiki/Bysen>
- <http://www.igelfors.net/wild/vasen/bysen.html>
- <http://www.gotlandsguiden.se/traditionerhistoria/109/109-troll>
- http://sv.wikipedia.org/wiki/Di_sma_undar_jordi
- <http://www.guteinfo.com/?id=104&meny=sagor>

Böcker:

- *Gotländska sagor* av John Nilén (1929)

Övrigt:

- Sagor och fakta man hörde när man var liten.